

ŠOLA NA PRELOKI, PRIČEVALKA LJUDSKE KULTURE

Dokumentacijsko-konservatorski oris

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Članek predstavi primer dobre prakse, dokumentacijo šole na Preloki, za potrebe varstva kulturne dediščine in ovrednoti njen pomen z interdisciplinarnim pristopom, pri čemer je za razumevanje spomenika pomemben tudi etnološki vidik. Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) za ta namen določa izdelavo konservatorskega načrta, ki je sestavni del dokumentacije za pridobitev gradbenega dovoljenja, kadar gre za posege v strukturne elemente kulturnega spomenika. Od analitičnega in izvedbenega dela je v veliki meri odvisno, kateri konservatorsko-restavratorski postopki bodo izvedeni na nepremični dediščini in inventarju. Vlogo stavbnega tkiva v prostoru in času pojasnjujejo v članku podrobneje navedene analize šole v Preloki: arhivski del in literatura, dokumentacija stanja z naravoslovnimi raziskavami, tipološka analiza, ovrednotenje in smernice.

Ključne besede: zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, konservatorstvo, konservatorski načrt, kulturna dediščina, dokumentacija, Wilhelm Dollhoff

Abstract: The article discusses an example of good practice, namely the documentation on the school in Preloka for the purpose of conservation of cultural heritage. By using an interdisciplinary approach, it evaluates the building's relevance and shows the importance of ethnological aspect for a proper understanding of this historic monument. For the purpose of conservation, the Cultural Heritage Protection Act (ZVKD-1) requires the manufacture of a conservation plan, which is an integral part of the documentation required for obtaining a building permit when interventions on structural elements of a historic monument are involved. Conservation and restoration interventions on immovable heritage and its inventory largely depend on analysis and execution of the procedures. The role of the school in Preloka in different periods and in the community is explained in a detailed analysis, which is comprised of archival work and literature; documentation on the existing condition of the building made on the basis of natural-historical investigations; typological analysis; evaluation; and the resulting guidelines.

Key Words: history of school buildings in Slovenia, conservation, conservation plan, cultural heritage, documentation, Wilhelm Dollhoff

Šola na Preloki v Beli krajini stoji na izjemni točki poleg cerkve sv. Trojice s pokopališčem, na vrhu vzpetine, od koder se odpira pogled tako na slovensko kot na hrvaško stran Kolpe. Žal že tri desetletja sameva in propada, zato so se odgovorni (Občina Črnomelj na pobudo preloške skupnosti) odločili, da prostor in stavbo oživijo. Ker je stavba zavarovana kot kulturni spomenik lokalnega pomena, se vse spremembe dogajajo s soglasjem Zavoda za varstvo kulturne dediščine (v nadaljevanju: ZVKDS). Da bi orisali uporabo dokumentacijskih tehnik v praksi, bomo podrobneje predstavili konservatorski načrt za prenovno šole.¹

Glavna naloga konservatorskega načrta je bila ovrednotiti pomen šole in na podlagi ugotovitev podati smernice za prenovno. Za ovrednotenje kulturne dediščine je bistvenega pomena njeno razumevanje. Že povsem na začetku se je pokazalo, da je o šoli veliko stvari nejasnih. Ni se vedelo, kakšna je bila šola prvotno, kako se je, če sploh, spremenila s prenovno, za katero so domačini še vedeli, tudi iz Šolske kronike, a nič določnega.² Če poenostavimo, je bilo treba odgovoriti na vprašanja: Kaj imamo? Zakaj je pomembno? Kaj s tem početi?

Raziskovalci smo pri izdelavi konservatorskih načrtov velikokrat v časovni stiski, vseeno pa nikdar ne bi smeli zaobiti tako pomembnih vidikov, kot sta v tem primeru etnološki in zgodovinski. Morda nekatere (faktografske) ugotovitve niso bistvene za izdelavo izvedbenega dela konservatorskega načrta, vendar so zelo pomembne za razumevanje funkcije spomenika in njegovo nadaljnjo vlogo. Prav z iskanjem in zbiranjem potrebne dokumentacije lahko pri načrtovanju prenov in vzdržnega razvoja kulturne dediščine osvetlimo proces in damo prenovi pravi smisel. Iz preteklosti črpamo za prihodnost. Da bi o šoli dobili kar najcelovitejšo podobo, smo se analiz lotili interdisciplinarno. Narejene so bile zgodovinska, etnološka, umetnostnozgodovinska, pedagoška, arhitekturna in krajinska analiza. Z naravoslovnimi raziskavami sta bili opravljeni sondiranje ometov in stavbnega pohištva ter dendrokronološka analiza.

Novozgrajena šola je postala prizorišče in nosilka kulturnega življenja v Preloki v drugi polovici 19. stoletja in je imela to vlogo dobrih sto let. Prvo pomembno vprašanje, na katero je bilo treba odgovoriti, da bi razumeli današnji pomen šole, je bilo, kaj je ta objekt (bil) in kako je nastal. Za to smo se morali vrniti v preteklost in raziskati vire. Poleg razpoložljive literature so bili raziskani arhivski viri, slikovno gradivo, ki ga hranijo domačini, tehten segment za razumevanje preteklega dogajanja pa je tudi Šolska kronika. Poleg arhivskega gradiva je bilo za našo nalogo dragoceno slikovno gradivo, ki ga je pri Preločanih zbrala Ana Starešinič. Ohranjenih je precej fotografij iz časa po drugi svetovni vojni, ki vsaj delno prikazujejo tudi stavbo. Med dra-

1 Konservatorski načrt za Preloko – šola (EŠD 24967) je izdelal Raziskovalno-dokumentacijski center JAS in ga je potrdil ZVKDS OE Novo mesto 21. 3. 2013 (odgovorni konservator: mag. Dušan Štepec). Vodja projekta: Anja Premk; sodelavci: Janez Premk, Zoran Trop, Žiga Rehar, Tanja Mesojedec, Darja Marinček Prosenc, Katarina Čufar idr.

2 Šolsko kroniko so pisali službujoči učitelji; njene tri zvezke hrani lokalna skupnost.

* Anja Premk, univ. dipl. inž. arh., konservatorka, samostojna kulturna delavka. 1000 Ljubljana, Poljanski nasip 52, anja.premk@gmail.com; dr. Janez Premk, univ. dipl. um. zgod., direktor, Raziskovalno-dokumentacijski center JAS. 1000 Ljubljana, Poljanski nasip 52, janez.premk@guest.arnes.si.

Slika 1: Cerkev in šola, pred njo pa ples učencev in učenek z učiteljskim parom v sredini.

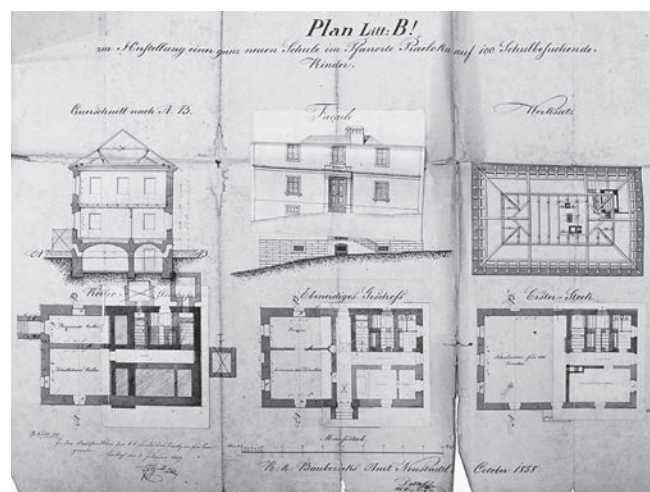
Foto: Preloka, okoli 1906 (zasebni arhiv Ane Starešinič).

gocenejšimi posnetki sta gotovo fotografija iz okoli leta 1906 s plesom otrok (slika 1) in fotografija razreda v učilnici iz časa med drugo svetovno vojno, kjer je poleg otrok videti tudi del razredne opreme.

Arhivska dokumentacija

Pokazalo se je, da literatura z izjemo omembe v pregledu partizanskega šolstva preloške šole ne omenja (Pavlič in Smolej 1981). Nekaj podatkov, mdr. tudi leto graditve šole, pa smo izvedeli iz podlistka v treh delih, ki ga je Ivan Simonič objavil ob 100-letnici šole (Simonič 1966a, 1966b, 1966c). Zato smo bili toliko bolj zadovoljni s podatki, ki smo jih našli v arhivskem gradivu. Gradivo je bilo razpršeno po štirih arhivih; največ ga je bilo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu (v nadaljevanju: ZAL NME). Med dokumenti je bil »skrit« doslej neevidentirani načrt za graditev nove šole iz leta 1858, varianta B (slika 2). Najdba je bila dragocena, kajti načrt je prikazoval šolo v približno enakem obsegu, kakršen je še danes, kar pomeni, da poznejša prenova ni bistveno spremenila zunanjih gabaritov šole, temveč je šlo zgolj za tekoče vzdrževanje in manjše prilagoditve. Nekaj gradiva smo našli še v Slovenskem šolskem muzeju (v nadaljevanju: SŠM), Arhivu Republike Slovenije (v nadaljevanju: ARS) in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (v nadaljevanju: NŠAL). Poleg podatkov o stavbi smo bili pri obdelavi podatkov pozorni tudi na vse informacije, ki so se navezovala na okolico in vrt, prav tako pa tudi na materiale, njihov izvor (za potrebe restavriranja je to zelo pomembno) in na šolsko opremo. Z njihovo pomočjo bo pozneje lažje restavrirati in celo rekonstruirati izvirni ambient. Obdelava arhivskega gradiva je bila zahtevna, saj je bila večina dokumentov izpisana v gotici v nekaj različnih individualnih pisavah 19. stoletja, zato je bilo precej zamudnega transkribiranja in iskanja pomembnih dokumentov.

V arhivskem gradivu je graditev nove šole v Preloki omenjena že v letu 1856. Tako je v dokumentu z datacijo 16. 4. 1856 omenjena namera o graditvi nove šole v Preloki (ARS 1856: 32). V ARS lahko sledimo množici dokumentov, ki obravnavajo problematiko lokacije, graditve, financiranja, izbire učiteljev, reše-

Slika 2: Načrt šole na Preloki, varianta B.

Foto: Preloka, 1858 (arhiv ZAL NME).

vanja nerazrešenih vprašanj med cerkvijo in občino idr. Namera meščanov je bila (ZAL NME 1856), da bi do nove šole prišli z nadzidavo takratne kuratove hiše v nadstropje (Simonič 1966a: 7, 1966b: 5). Temu je nasprotoval župnik, zato se je rešitev šolskega vprašanja zavlekla za deset let (ARS 1859a: 150).

Oktober 1858 so bili načrti za graditev nove šole v Preloki za 100 učencev narisani. Naredil jih je Wilhelm Dollhoff, takratni okrajni inženir za Novo mesto.³ Ohranjena različica načrta B nam kaže stavbo približno enakih razsežnosti, v kakršnih je ohranjena danes (ZAL NME): enonadstropna stavba z delno vkopano kletjo in štirikapno streho (slika 3). Primerjava z današnjim stanjem pokaže, da so razmerja nekoliko drugačna, tloris današnje stavbe se bolj približuje kvadratu, tloris različice B pa je bolj pravokoten v razmerju zlatega reza z vhodom na daljši stranici. Kljub očitno nekoliko spremenjenim razmerjem je bila najdba dragocena, saj načrt kaže na podoben likovno rešitev z rustikalno fasado, kakršna je še danes. Tudi notranja razporeditev prostorov je enaka – z glavnim šolskim prostorom – učilnico – v nadstropju. Izjema je le učiteljevo stanovanje v pritličju, ki je danes spremenjeno v drugo učilnico. Na podlagi najdenega načrta smo lahko zanesljivo ugotovili prvotno namembnost prostorov in tudi, katere spremembe na stavbi so bile narejene med poznejšimi obnovami in kaj je ostalo od izvirne zasnove.

Za šolo je Škofijski ordinariat odstopil vinogradniško parcelo, ki je stala nasproti cerkve sv. Trojice in pokopališča (NŠAL 1864). Ustanovitev šole je bila nujna, saj je bilo takrat na Preloki prek

3 Na načrtu na sredini spodaj piše »k:k: Baubezirks Amt Neustadtl, October 1858« in nato podpis: »Dollhoff«. Vlogo, opus in pomen okrajnega inženirja Dollhoffa bi bilo treba na podlagi razpoložljivih virov še natančneje preučiti. Njegovo ime se pojavlja najmanj v dveh fondih, v Okrožnem uradu Novo mesto in v Mestni občini Novo mesto (ZAL NME: 1; 1857: 5). Za podatek iz novomeškega arhiva se zahvaljujemo mag. Mitji Sadeku. Poročila inženirja Dollhoffa so omenjena tudi v zvezi z graditvijo cerkve v Brusnicah. Vsekakor pa je mogoče iz omenjenega sklepati, da je prišel z družino iz Prage, kjer se je najverjetneje tudi šolal: »Fremden: Anzeige: Angekommen den 29. April, 1826. – Hr. Wilhelm Dollhoff, k.k. Kreis Ingenieur, mit Gattinn, von Prag.« (Laibacher Zeitung 1826).

Slika 3: Glavna fasada šole.
Foto: Janez Premk, Preloka, oktober 2012.

Slika 4: Učilnica z ohranjeno šolsko opremo v nadstropju.
Foto: Anja Premk, Preloka, oktober 2012.

100 šoloobveznih otrok (leta 1858 124 otrok, od tega 65 dečkov in 59 deklic). Do zgraditve šole je otroke poučeval kar lokalni kaplan v nedeljski šoli; poleg verouka jih je učil predvsem branja in pisanja (Simonič 1966a: 7). Za izvedbo graditve je bila odgovorna občina. Šola je bila zgrajena v letih 1865–66 in je stala 6125 forintov, 18 krajcarjev avstro-ogrške valute, od tega je prispevala c. k. blagajna 2200 goldinarjev, farna občina 2000 goldinarjev, sam cesar 500 goldinarjev. Poleg tega so bili potrebni tudi prispevki vaščanov (ARS 1859b). Stroški so tu še bolj razčlenjeni: mojstrska dela 2463 f, 32 kr, material 2156 f, 30 kr, ročno in težaško delo 1505 f, 56 kr. Pouk se je začel 2. 11. 1866 (Šolska kronika: Pavel Broštnik).⁴ Prvi učitelj je bil Pavel Borštnik, ki je na Preloko prišel iz Čermošnjic, kjer je bil podučitelj (Učiteljski tovariš 1866: 345). Na Preloki je ostal 12 let in je bil pri domačinih dobro sprejet, saj se je zanimal tudi za nešolske zadeve (Učiteljski tovariš 1869: 324–325). Na splošno so šole na podeželju takrat nudile le malo znanja, saj so otroke poleg verouka, ki ga je poučeval lokalni župnik ali kaplan, učili le še branja, pisanja in računanja. Po programu so bile enake šolam, kakor jih je uredila Marija Terezija v občem šolskem redu (Allgemeine Schulordnung... 1774), in so jih še vedno imenovali trivialke. Nasprotno je bil učitelj Borštnik zelo zavzet in je poleg omenjenih predmetov otroke učil tudi prirodoznanstva, zemljepisa, zgodovine in celo petja, kot lahko razberemo iz redovalnice (ZAL NME 1872). V šolo so hodili otroci kmetov iz šolskega okoliša, ki je obsegal vasi Preloka, Zilje, Žuniči, Balkovci, prva leta pa je njihovo število precej presegle 100, za kolikor je bila učilnica načrtovana. Tako v Zaznamku pridnosti in napredka za leto 1868 naštejemo 153 učencev (prav tam).

V letih 1882–96 so po ukazu sl. c. kr. okrajnega šolskega sveta s 13. 9. 1882 severno od šole kupili parcelo št. 37 in tam uredili šolski vrt, ki je obsegal pribl. 520 m², zanj pa so okoliški kmetje navozili zemljo. Postavili so čebelnjak, zasadili sadno drevje (hruške, jablane, breskve, češnje, češplje) in vinsko trto (Šolska kronika: Jože Petrič in Anton Kadunc). Kasneje so uredili tudi

vodnjak. Poleg sadovnjaka je imel vrt tudi zelenjavno-okrasni del. V poročilu o vrtu izvemo, kaj so gojili. Tako je leta 1929 tu raslo 11 pritličnih in 28 visokodebelnih sadnih dreves, od zelenjave so gojili solato, grah, fižol, čebulo, česen, peteršilj, od cvetja pa cinije, astre, klinčke, resede, potonike (SŠM 1929).

Šola, ki je bila prvotno enorazrednica, se je z odlokom višjega šolskega sveta z dne 6. 12. 1921 razširila v dvorazrednico, zato je bilo treba v najkrajšem možnem času uresničiti tudi nekatere fizične spremembe na stavbi (ZAL NME in SŠM 1929). Do obnove je prišlo leta 1925, tri leta pred tem pa so potekale priprave in polemike o tem, kaj natančno narediti, kdo bo dela izvajal, kje se bo dobilo gradivo za obnovo in kdo bo vse to plačal.

Za potrebe dvorazrednice so učiteljsko stanovanje v pritličju spremenili v 2. razred, zato so porušili zid med večjo in manjšo sobo. Pri preureditvi namembnosti prostorov je iz pritličja izpadlo učiteljevo stanovanje, zato so ga morali urediti drugje. Prva možnost je bil premik stanovanja na podstrežje. Stavbna komisija okr. šolskega sveta v Črnomlju je ta predlog zavrnila z obrazložitvijo, da bi morali zamenjati vse stropne, ostrežje nadomestiti z novim in dvigniti streho, poslopje pa je bilo že tedaj bolj podobno stolpu in zelo izpostavljeno vetrovom. Stroški takšne adaptacije bi znašali nad 400.000 din. Podobni so pomisleki (visoki stroški, zahtevni posegi) tudi glede današnje načrtovane spremembe namembnosti podstrehe. Zato je takratna komisija predlagala za učitelja povsem novo stavbo iz lomljenca ob koncu šolskega vrta, kar bi znižalo stroške na končno ceno največ 150.000 din (ZAL NME 1924c).

Stavbo so tudi dejansko zgradili na severnem delu vrta. Po prvotni lokaciji je obdržala ime *učiteljsko stanovanje* in je tam stala do leta 2006, ko so jo porušili. Komisija je še določila, da je treba odstraniti zid v pritličju, ki nosi strop iz *polovičnikov* (polbrun).⁵ Glave tramov so bile deloma strohnele, pod v prvem nadstropju je bil obrabljen, zato je bilo treba strop zamenjati z novim iz

⁵ Izraz *polovičnik* za leseni element, ki mu danes pravimo polbruno, se je uporabljal v dokumentih, ki so spremljali prenovo šole, npr. v dopisu Okrajnega šol. sveta v Črnomlju, naslovljenega na Krajni šol. svet na Preloki dne 8. 7. 1924.

⁴ Podatki iz Šolske kronike so povzeti po zapiskih Ane Starešinič.

tramov. Popravili so tudi omet v nadstropju in zamenjali nekaj polovičnikov na stropu. Na podstrehi so napravili omet iz ilovnatega betona in nadomestili nekaj tramov ostrušja. Vsa okna in vrata so prepleskali. Fasadni omet so deloma popravili, stavbo so zunaj in znotraj prebelili.

Iz gradiva torej izvemo, da je do prenove prišlo v letu 1925, izvedel pa jo je Pavel Bren kar brez načrta in podrobnega stroškovnika, čeprav je bil protikandidat za oddajo del Viljem Treo cenejši (ZAL NME 1924a: 90; ZAL NME 1924b). Na podlagi dokumentov lahko tudi datiramo nekatere elemente, ki so bili med prenovo zamenjani: nov strop iz tramov v pritličju, cementi estrihi in stopnice v klet, lesene podnice, zazidana okna na južni strani in povečani okni na zahodni. Tudi podatek o rušitvi zidu v pritličju omogoča datacijo odkritih plasti opleskov ter novega ometa na delu, kjer je bil zid prvotno vpjet v sosednjega. Z arhivskim gradivom smo lahko potrdili tudi originalnost gornjega stropa iz polbrun. Druga metoda, ki je bila uporabljena za datacijo lesenih konstrukcijskih elementov, je bila dendrokronološka analiza, ki jo je opravil Oddelek za lesarstvo Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani pod vodstvom dr. Katarine Čufar. S to metodo se na podlagi vzorca branik lahko ugotovi, kdaj je nastala posamična branika oz. kdaj je bilo drevo posekano. Žal je bila datacija neuspešna, saj ni bilo mogoče dobiti primerne vzorca z dovolj velikim številom branik.

Kaj je bilo predvideno za takratno opremo šolskih sob, lahko razberemo iz proračunov krajnega šolskega sveta za naslednje leto. Tako so v letu 1923 predvideli nakup klopi za dve učni sobi, table, kateder in stenske slike. V proračunu za leto 1926 pa so načrtovali nakup opreme za novo učilnico: križ, umivalnika in gobi, obešalnike v 1. razredu, opravi za dežnike (ZAL NME 1922: 77, 1925: 99). Tega leta so na javni licitaciji prodali tudi staro šolsko peč in na šolski zgradbi napravili napis Državna osnovna šola (ZAL NME 1927: 116). Na podlagi teh podatkov smo sklepali, da večina današnje opreme izvira iz tistega časa (slika 4).

Šola je z odlokom kr. banske uprave z dne 30. 7. 1934 postala trirazrednica, a le teoretično, saj sta bila v praksi pogosto navzoča le dva učitelja. V letih 1940–42 je v zgradbi delovala tudi kmečka nadaljevalna šola. Za šolo je bilo veliko zanimanja med kmečkim prebivalstvom, saj so na tečaju poglobili svoje znanje o kmečkem gospodarjenju in higieni (ZAL NME: 1940). Po drugi svetovni vojni so v zgornji učilnici postavili gledališki oder (Šolska kronika: Feliks Jug in Otmar Zorn).

Potem je šlo s šolo samo še navzdol. S šolsko reformo (ok. leta 1960) se je spremenila v enooddelčno šolo. S šolskim letom 1963/64 je postala podružnica osnovne šole v Adlešičih s samo prvimi štirimi razredi, od junija 1979 pa pouka v preloški šoli ni več (Simonič 1966c: 5) in od takrat objekt ni vzdrževan in propada. Žal v njem ni nobene druge funkcije več, saj so vse kulturno dogajanje prenesli v kulturno-gasilski dom nižje v vasi.

Dokumentacija stanja objekta

Poleg analize zgodovinskega gradiva je bila narejena tudi dokumentacija in analiza današnjega stanja. Narejen je bil arhitekturni posnetek (avtorici: Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik, HIŠERIŠE arhitektura) in fotodokumentacija. Analiza materialov je bila opravljena z dendrokronološkimi analizami in sondiranjem ometov in opleskov. Rezultati so bili dopolnjeni z arhivskim gradivom (ponekod smo lahko ugotovili natančno pro-

venienko gradiva). Raziskave niso odkrile nobenih »presežkov« v smislu izjemnih poslikav. Za fasado je bilo ugotovljeno, da je bila nekajkrat popravljana, zlasti okoli portala, sicer pa je bila v celoti izvedena v apneni tehnologiji in beljena v fresko tehniki. Notranjost je bila pogosto beljena v belih in rumenih odtenkih (sprva apneni beleži, kasneje disperzijski), stropi so bili s tanko črto ločeni in drugače obarvani. Odkrili smo tudi nekaj šablonskih poslikav s konca 19. oz. 20. stoletja. V najpomembnejšem prostoru – sejni sobi v nadstropju – je bil odkrit pas dekorativne secesijske poslikave, za katero smo predlagali rekonstrukcijo.

Posebno pozornost smo namenili tudi elementom, na katere velikokrat pozabimo. Tako so bili posebne obravnave deležni opečnati tlaki, prvotna električna napeljava z elementi iz bakelita in tudi ostanki prvotne ureditve na šolski parceli. Kljub vsemu so nekatere stvari ostale nedognane in o njih morda nikoli ne bomo izvedeli ničesar natančnejšega (npr. o betonskem portalu v kleti).

Tipološka analiza

Da bi bolje razumeli zgradbo šolske stavbe kot del takratnih predpisov in tipiziranih načrtov za šole, smo opravili tudi tipološko primerjavo med šolami, ki so si krajevno in časovno blizu. Pri primerjavi s sorodnimi spomeniki se je najprej postavilo vprašanje, v kolikšni meri so se šolske stavbe tistega časa razlikovale od druge profane arhitekture. Potreba po graditvi šolskih stavb se je pojavila s šolsko reformo Marije Terezije iz leta 1774, ki je uvedla državno šolo in splošno šolsko obveznost za vse deklice in dečke med šestim in dvanajstim letom starosti. Odredba je tudi predpisovala norme za šolske stavbe in dala napotke za njihovo notranjo ureditev. Glede same zidave šolskih stavb pa ni bilo posebnih zahtev, temveč je bilo vprašanje zidave navedeno v odredbi zgolj formalno (Ribarič 2006: 15). V začetnem obdobju še niso gradili posebnih šolskih stavb, temveč je bil pouk organiziran praviloma v prostorih farnih ali gospodarskih objektov, v njih pa so včasih poučevali tudi po več kot 100 otrok različnih starosti. V povprečju je veljalo, da je za skupino 70 in več učencev ustreza 60 m² velik prostor, po današnjih standardih pa takšen prostor ustreza skupini 25 učencev (nav. delo: 17).

Na podeželju so šole postavljali na zazidljivih zemljiščih, velikokrat blizu cerkve (Preloka, Bela Cerkev, Frankolovo). Po priporočilu študijske dvorne komisije iz leta 1820 naj bi podeželske šole gradili na osnovi treh arhitekturnih tipov: 1. pritlična šola z eno učilnico za okoli 60 učencev ali 2. pritlična šola za 90 do 100 učencev in 3. enonadstropna šola z dvema učilnicama za 150 do 175 učencev. Vse so morale imeti tudi družinsko stanovanje za učitelja, enonadstropna pa tudi sobo za učiteljskega pomočnika (nav. delo: 14). Osnove za sodobne šolske prostore so bile postavljene šele v drugi polovici 19. stoletja (Achs 2012: 14–22). Leta 1867 je država dobila izključno pooblastilo nad šolo in poukom. Šele cesarski zakon o ljudskih šolah iz leta 1869 je prvič poenotil celotno strukturo obveznega šolanja in v osnovah velja še danes. Sledila je prava revolucija v graditvi šolske arhitekture, že postavljene šolske zgradbe, kakršna je bila šola na Preloki, pa so povečevali s spreminjanjem notranje ureditve prostorov, nadzidavanjem stavb ali s prizidki.⁶ Prišlo je tudi do vedno občutnej-

⁶ Zakon, sprejet v državnem zboru 14. maja 1869, ki je osnovni šoli naložil, da je treba otroke »nравnoversko vzgajati, razvijati jim duševne

ših razlik med mestno in podeželsko šolsko arhitekturo – mestna je bila zaradi višjih cen zemljišč večnadstropna, podeželske šole pa so bile večinoma pritlične ali enonadstropne. Za razloček od mestnih šol so bile podeželske povečini samostojne in so imele praviloma tudi stanovanje za učitelja (nav. delo: 15).

Zaradi hitrega razvoja šolskega sistema in potrebe po vse večjih objektih je bilo razmeroma težko najti ohranjene šolske stavbe iz časa nastanka šole na Preloki ali njene neposredne vzporednice. Primer sočasne podeželske šole je šola v Beli Cerkvi, kjer je bilo prvo šolsko poslopje zgrajeno leta 1860. Stavba, ki je preprosta enonadstropna arhitektura, že na prvi pogled kaže vzporednice s šolo na Preloki, predvsem po njeni postavljenosti v prostor: sezidana je blizu cerkve, ob kateri je tudi pokopališče.

Od vseh obravnavanih šol je po tipologiji preloški najbližja šola v Gorenjih Sušicah pri Dolenjskih Toplicah (EŠD 14106). Šola je prav tako enonadstropna, delno podkletena, s triosno čelno fasado, z vrtom ob hiši. Nad kamnitim portalom je plošča z letnico 1878. Za razloček od preloške šole ima dvokapno streho, na zadnji fasadi pa je srednji del stene pomaknjen navzven (spletni vir 2).⁷

Po primerjavi lahko sklenemo, da je šola na Preloki vsekakor sledila določenemu arhitekturnemu tipu, kakršen se je predvsem v zadnji četrtini 19. in na začetku 20. stoletja uveljavil v arhitekturi šolskih stavb. Čeprav so obstajali določeni predpisi oziroma navodila za graditev šolske arhitekture in lahko govorimo o določeni tipologiji, pa podeželske šolske stavbe niso bile poenotene in so se lahko razlikovale tudi glede na prostorske danosti in gradbene zahteve naročnikov. To je mogoče ugotoviti tudi na podlagi modifikacije načrta B za stavbo šole na Preloki. Medtem ko so šole v mestih rasle v višino in bile včasih arhitekturno zelo razgibane, sploh proti koncu 19. stoletja in pozneje, pa so bile podeželske večinoma pritlične ali enonadstropne. Šola na Preloki je vsekakor kakovostnejši primer podeželske šolske arhitekture in tudi zaradi delno še ohranjenega inventarja priča o razcvetu šolske arhitekture na Slovenskem.

Ugotovitve

Zgraditev nove šole ni bila le bistvenega pomena za nadaljnji razvoj občine, temveč na simbolni ravni izraža začetek narodnega prebujanja slovenstva na podeželju, vzgojno-izobraževalno vlogo pa so z veliko vnemo odigrali prvi, nadpovprečno izobraženi učitelj na šoli Pavel Borštnik in njegovi nasledniki. V letih največje obiskanosti je bilo v šoli celo po 198 otrok (z območja od Zilj do Žuničev) in so v njej poučevali tudi po trije učitelji. Slovenski učitelji so poučevali na šoli vse do leta 1979. Celo na začetku druge svetovne vojne Italijanom ni uspelo uveljaviti pouka v italijanščini. Slovenski učitelji so imeli pomembno vlogo tudi, ko je Preloka postala del osvobojenega ozemlja in so v njej odprli partizansko šolo. Pomagali so širiti narodno zavest in poučevali otroke o lastnih koreninah (slovenski pripadnosti). Šola

ima velik zgodovinski pomen in je pomagala ohranjati lokalno kulturno izročilo, še zlasti etnološko. Kako je šola negovala in spodbujala ljudske navade, je razvidno npr. iz stare fotografije iz ok. 1906, kjer na ravnini severno od šole in cerkve dečki in deklice plešejo v krogu, med obema krogoma pa stoji učiteljski par (zasebni arhiv Ane Starešinič). Šola je ob praznikih pripravljala kulturni program, njena gledališka dejavnost pa je narekovala tudi fizične spremembe v stavbi (z dodanim odrom je bila za to dejavnost predelana učilnica v nadstropju). Iz te tradicije je izšel tudi igralec Stane Starešinič. Izročilo ljudskega petja in plesov na Preloki zdaj nadaljuje Kulturno umetniško društvo Lepa Anka (spletni vir 1).

Šola v Preloki je torej v tem delu Bele krajine imela zelo pomembno vlogo. V simbolnem smislu daje skupaj s cerkvijo na vrhu preloške vzpetine tudi pomemben prostorski poudarek in izraža jasno razločitev pomembnejših stavb (in z njimi povezanih vsebin) od manj pomembnih. Postala je nekakšno drugo svetišče – hram učenosti. Okolje je bilo v času graditve šole gospodarsko zaostalo in prebivalstvo slabo izobraženo, zato je šola veliko pripomogla k napredku kraja. Kljub temu da od leta 1979 sameva, ohranja svoje mesto v zgodovinskem spominu in identifikaciji kraja. Ukinitvev pouka in zapuščenost šole pričata o izseljevanju podeželskega prebivalstva v večja mesta, ki je povzročil tudi zdesetkanje prebivalstva Preloke, vendar pa stavba, čeprav v slabšem stanju, kljubuje zobu časa in daje slutiti nekdanjo veličino kraja, ko je bila preloška šola ena pomembnejših šolskih ustanov v Beli krajini.

Posebna je tudi v arhitekturnem (estetskem) smislu, saj je eden najlepših primerov ohranjene podeželske šole iz tretje četrtine 19. stoletja v Beli krajini in je reprezentativna tudi v širšem prostoru današnje Republike Slovenije. Členitev fasad s poudarjenimi horizontalnimi linijami in izoblikovanimi stavbnimi členi (zidci, napušči, okras pod okni v obliki lilije⁸) ter način zidave s kombinacijo kamna in opeke jo uvrščata med značilne primere historicistične arhitekture druge polovice 19. stoletja, pri čemer so takšne stavbe značilnejše za mestno kakor podeželsko okolje. V podeželskem kontekstu je stavba vsekakor izjemna. Čeprav gre za uporabo vrste arhitekturnih smernic (npr. glede notranje ureditve prostorov), značilnih predvsem za šolsko arhitekturo zadnje četrtine 19. in prvega desetletja 20. stoletja in v določeni meri za tipsko gradnjo (sprememba izvirnega načrta, skupne značilnosti z nekaterimi, predvsem kasneje zgrajenimi šolami), pa ji neposredne ustreznice (najbližje ji je šola v Gorenjih Sušicah) nismo našli. O njeni posebnosti priča tudi štirikapna streha. Šola na Preloki je s seštevkom svojih vrednot – zgodovinske in kulturne vloge kot večjega posvetnega izobraževalnega središča⁹ in tudi po arhitekturnih značilnosti – z današnjega zornega kota odličen spomenik in še vedno, kljub zapuščenosti in propadanju v zadnjih treh desetletjih, vsaj v simbolnem smislu ohranja spomin na lastno preteklo veličino in veličino kraja. S tem pa

moči, oskrbovati jih s potrebnimi znanostmi in zvedenostmi«, je določal tudi graditev novih šol na območjih, kjer je v oddaljenosti ene ure hoda v petletnem povprečju vsaj 40 otrok, ki morajo hoditi v šolo dlje kakor pol milje (kasneje 4 km). Poleg tega je zakon določal, da je treba na šolah odpreti dodatno učiteljsko mesto, če šolo (v času treh let) obiskuje več kot 80 učencev (Cvirn 2003: 191).

7 Za podatek o šoli se zahvaljujemo mag. Dušanu Štepcu. Lahko domnevamo, da sta imeli obe šoli iste predloge, ki so jih nato modificirali.

8 Lilija je simbol sv. Trojice, tej je posvečena tudi sosednja cerkev. Sklepamo lahko, da obstaja povezava med odločitvijo po izbiri (abstrahirane) lilije za krašenje fasade in dejstvom, da je Cerkev odstopila to parcelo za graditev šole.

9 »Šola je s svojo dejavnostjo pripomogla, da se je v vasi poleg verskega središča razvilo tudi večje posvetno izobraževalno središče med Vinico in Adlešičem, kar je Preloki dalo pomembno mesto v hierarhiji naselij v tem delu Bele krajine« (Pršina in Štepec 2010).

pomembno soustvarja preloško – belokranjsko kulturno krajino. Preloka, ki ji je največ škode v novejši zgodovini prizadejalo odseljavanje prebivalstva, bi s propadom šole izgubila enega pomembnejših spomenikov nepremične kulturne dediščine.

Kako naprej?

Objekt ima zaradi zgodovinske vloge in same lokacije spomenika razvojni potencial kulturnega središča, ki se lahko naveže na širši prostor, kulturno-gasilski objekt nižje v vasi pa ohrani vlogo lokalnega kulturnega središča. Poleg izvirne izobraževalne funkcije so možnosti naslednje: vsebine, povezane z etnološkimi značilnostmi kraja in okolice; središče izseljencev iz Bele krajine in širše ter s tem povezanih raziskovalnih vsebin, možnost obmejnega povezovanja; povezave z naravnimi danostmi prostora (npr. Krajinski park Kolpa).

V konservatorskem načrtu smo z analizami ugotovili, da je šola na Preloki spomenik z visokim družbenim pomenom, zato jo je treba obnoviti na način, ki bo ta pomen ohranil ter v nekaterih prostorih celo presegel. V najkrajšem času je treba stavbo sanirati do te mere, da se zaustavi propadanje gradiv (zlasti menjava kritine in ureditev odvodnjavanja). Sledita prenova programa, ki bo (tudi finančno) vzdržen, in restavriranje materije. Visoko so bili ovrednoteni dekorativna obdelava fasade, stavbno pohištvo in portali, šablonirane poslikave, tlaki in stopnišča, notranja šolska oprema s pohištvom, leseni stranišči, peči in zidan štedilnik, ostrežje in kritina, na katerih se opravi popravila (restavriranje), ki ohranjajo oz. večajo vrednost dediščine. Posebej je poudarjena uporaba reverzibilnih postopkov, avtentičnih gradiv in tradicionalnih tehnik, s katerimi smo se lahko dobro seznanili tudi v arhivskem gradivu. Poleg varovanja spomenika pa je treba varovati tudi njegov širši zgodovinski prostor (tj. šolski vrt z vodnjakom in učiteljskim stanovanjem), povezan s cerkvijo in pokopališčem. Le tako bomo osmislili obstoj pomembnega objekta, da ne bo samo na videz, temveč tudi pod zaglajeno površino bleščečih barv obdržal svoj prvotni duh.

Literatura

ACHS, Oskar: Kinder und Räume: Die Entwicklung des Schulbaus in Wien. *Perspektiven* 3/4, 2012, 14–22.

CVIRN, Janez: Zakon o osnovni šoli. V: Janez Cvirn (ur.), *Slovenska kronika XIX. stoletja: 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003.

PAVLIČ, Slavica in Viktor Smolej: *Partizansko šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Borec, 1981.

PRŠINA, Marko in Dušan Štepec: *Predlog za razglasitev šole v Preloki za kulturni spomenik lokalnega pomena*. Novo mesto: ZVKDS OE Novo mesto, 2010.

RIBARIČ, Mateja: Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem. V: Mateja Ribarič (ur.), *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah*. Ljubljana:

Slovenski šolski muzej, 2006, 13–19.

SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 8. 12. 1966a.

SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 15. 12. 1966b.

SIMONIČ, Ivan: Sto let šole na Preloki. *Dolenjski list*, 22. 12. 1966c.

Viri

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k.k.

Erbländern d.d., Wien der 6. Dezember 1774.

ARS: Arhiv Republike Slovenije: AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861–1927, konv. 230, š. 97, a. e.

32, 16. 4. 1856.

ARS: Arhiv Republike Slovenije: konv. 230, š. 97, a. e. 32, 27. 6. 1859a.

ARS: Arhiv Republike Slovenije: Dopis na Deželno vlado, 28. 7. 1859b.

Laibacher Zeitung 36, 5. 5. 1826.

NŠAL: Nadškofijski arhiv Ljubljana: 10: Preloka, 252, 1864.

SŠM: Slovenski šolski muzej: Poročilo o stanju in oskrbovanju šolskega vrta in zemljišča v šolskem

letu 1928/29, ŠAL – šolski fascikel XVII, Preloka (Metlika – Črnomelj), 1929.

Šolska kronika: Šola v Preloki (izvirnik hrani Krajevna skupnost Preloka).

Učiteljski tovariš 6/20, 5. 10. 1866.

Učiteljski tovariš 9/21, 1. 11. 1869.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Listina škofijskega konsistorija, 3. 6. 1856.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Knjiga

zapisnikov sej krajnega šolskega odbora, ČRN 48, š. 2, a. e. Preloka (12. 11. 1922, 22. 9. 1924a, 11.

10. 1925, 16. 1. 1927).

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dopis

okrajnega šolskega sveta, 3. 10. 1924b.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dopis okrajnega šolskega sveta, 8. 7. 1924c.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Kresijski inženir Dollhoff pošilja protokole: 1.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: NME 5, Mestna občina Novo mesto, 1857.

ZAL NME: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto: Dovoljenje, ČRN 48, š. 2, a. e. Preloka, 13. 12. 1940.

ZAL NME in SŠM: Šolski list za šolo na Preloki, 17. 4. 1929.

Spletna vira:

Spletni vir 1: <http://www.preloka.si/>, 5. 3. 2013.

Spletni vir 2: <http://giskd2s.situla.org/rkd/Zacetek.asp>, 5. 3. 2013.

The School in Preloka as a Characteristic Feature of Folk Culture: Documentation and Conservation Outline

The school in Preloka, a village in Bela Krajina, has been closed and in decay for thirty years, which is why responsible authorities decided for its renovation and a new purpose. Since the building is listed as a historic monument a conservation plan, which is also necessary for obtaining a building permit, was required for any intervention work on it. A conservation plan entails the making of detailed documentation on the building, its analysis, evaluation, and finally suggested guidelines for restoration work. The documentary material on the school's past was obtained from archives, references in literature, and from the local population. The current state of the school building was documented simultaneously, both in written form and on photographs. Natural-historical investigations included examination of paint on walls, windows, and doors, as well as a dendrochronological analysis for the dating of wooden structural elements. The collected documentation provided the basis for the evaluation of the building's cultural significance.

The results of these procedures show that the school in Preloka is an excellent example of a valuable historic monument with important architectural characteristics. Of particular importance is its historic and cultural significance as a major secular educational center in the area. In spite of its neglect and decay it has preserved, at least symbolically, the memory of its past greatness and of the greatness of Preloka. As such, it is an important landmark of Preloka and an integral part of the cultural landscape in Bela Krajina. With its collapse the village of Preloka, which in the recent history was affected the most by emigration, would lose one of the most important historic monuments of immovable cultural heritage.

